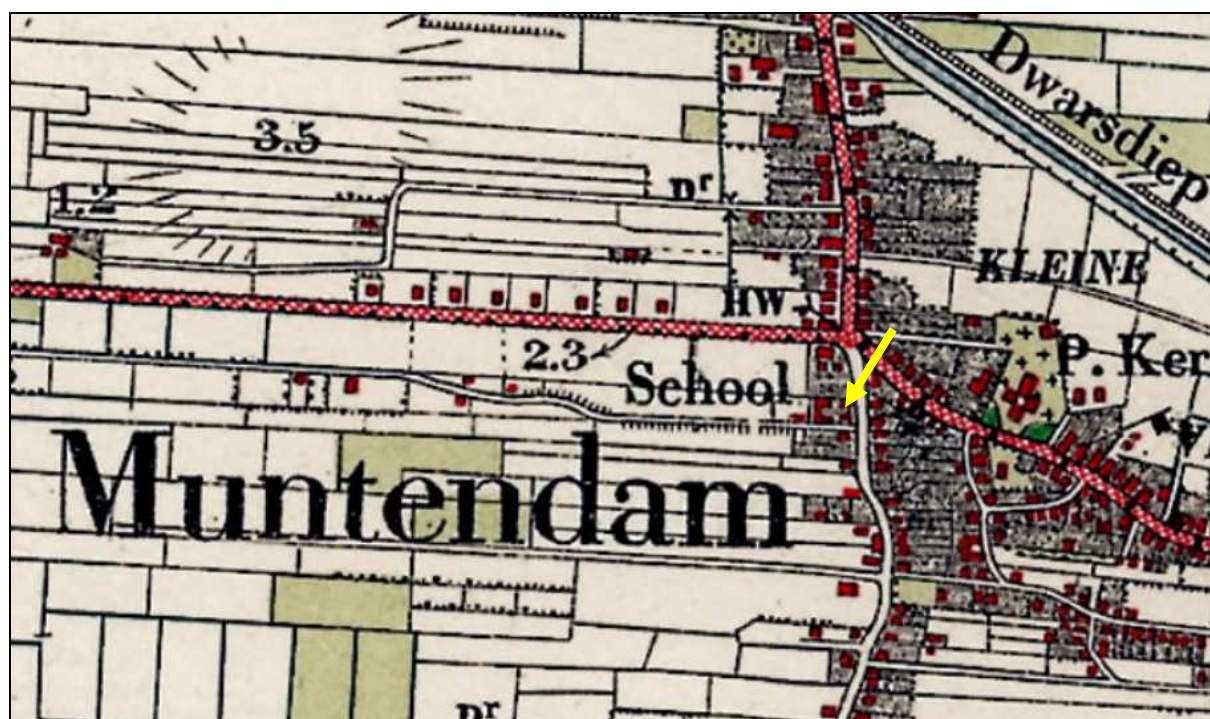

Sportaccommodatie De Menterne te Muntendam, gemeente Menterwolde

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Administratieve gegevens

provincie:	Groningen
gemeente:	Menterwolde
plaats:	Muntendam
toponiem:	De Menterne
bevoegd gezag:	gemeente Menterwolde
opdrachtgever:	BügelHajema Adviseurs bv
centrumcoördinaten:	254.096/573.064
kaartblad:	12F
onderzoeksmeldingsnummer:	4041854100
beheer documentatie	Libau, gemeente Menterwolde, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en E-depot
rapport:	17-61
uitvoerder:	Libau
auteur	I. van der Velde MA
autorisatie	N. van der Mei
telefoon:	050-3126545
e-mail:	archeologie@libau.nl
voorpagina:	De Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 – 1930 met het plangebied aangegeven middels een gele pijl

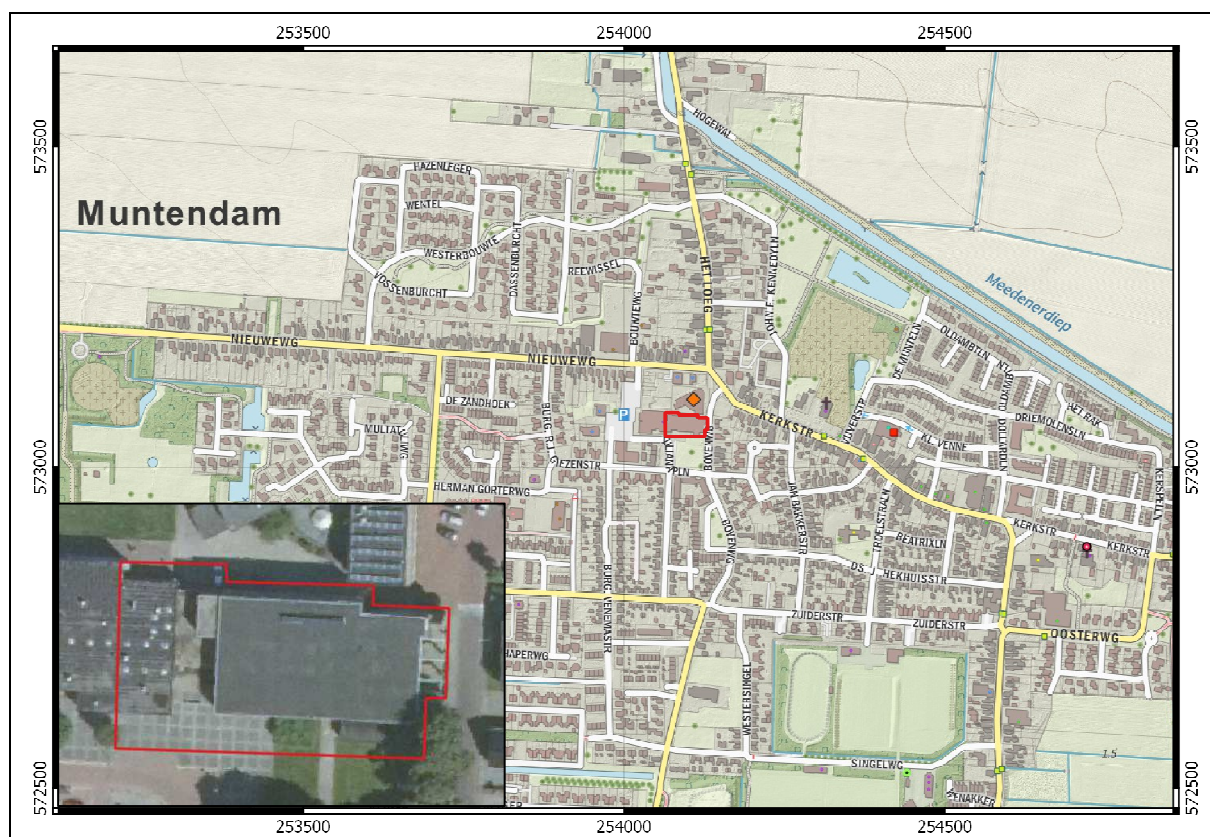

Sportaccommodatie De Menterne te Muntendam, gemeente Menterwolde

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Planvoornemen

In opdracht van BügelHajema Adviseurs, vertegenwoordigd door mw. M. Plantenga, is een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor de locatie van sporthal De Menterne te Muntendam. De aanleiding voor dit onderzoek is het voornemen tot het renoveren en uitbreiden van de bestaande sportaccommodatie. De uitbouw aan de zuidzijde van het pand heeft een oppervlakte van circa 356 m². Aan de noordzijde zal een uitbreiding komen van circa 20 m². De exacte funderingswijze en daarmee de omvang van de benodigde graafwerkzaamheden is nog niet bekend. Het gebied waar de ingrepen zijn beoogd, wordt in dit bureauonderzoek verder aangeduid als plangebied.

Figuur 1: Sportaccommodatie De Menterne en omgeving (Opentopo). Het plangebied is aangegeven met een rode omlijnning. In de inzet is een recente luchtfoto van het plangebied opgenomen (PDOK).

Landschappelijke en aardkundige informatie

Muntendam ligt op de overgang tussen de Veenkoloniën in het zuiden en het klei-Oldambt (klei op veen) in het noorden. Muntendam ontstond aan een dam in de rivier de Munte(r) (of Olde) Ae en komt in 1391 voor het eerst als toponiem voor. De oudste nederzetting bevond zich vermoedelijk noordelijker, maar na de inbraak van de Dollard in de vijftiende eeuw raakte de bewoning geconcentreerd rond de natuurlijke zandhoogte van Muntendam. Muntendam heeft eeuwenlang geïsoleerd gelegen tussen de Dollard en de veenmoerassen. Met de aanleg van het Muntendammerdiep in 1637, dat via het nieuw gegraven Winschoterdiep een verbinding vormde met Groningen, werd dit isolement verbroken (Brood et al, 1999).

Tijdens de laatste ijstijd (het weichselien) is door de wind dekzand afgezet in dit gebied. Hierdoor werd een zandlandschap gecreëerd dat in de steentijd geschikt was voor bewoning. Na afloop van de laatste ijstijd steeg de zeespiegel en vernatte het landschap waardoor veengroei ontstond. Het reliëfrijke zandlandschap raakte hierdoor langzamerhand begroeid met een dik pakket veen. Zelfs veel van de hogere dekzandruggen raakten uiteindelijk met veen bedekt. In de loop van de bronstijd, of mogelijk al eerder, was hierdoor bewoning in het plangebied en omgeving niet meer mogelijk.

In de loop van de middeleeuwen werden de venen in ontginning genomen om het landbouwareaal te vergroten. In de 16de eeuw namen de Muntendammers de ontginning van het hoogveen langs de rivier de Munter Ae ter hand. Muntendam voerde al vanaf 1584 turf uit naar zee. Door de veenontginningen daalde het maaiveld door inklinking en oxidatie dusdanig dat men in eerste instantie wateroverlast kreeg vanuit het onontgonnen veengebied. Hierdoor waren enkele dorpen gedwongen op te schuiven naar hoger gelegen, drogere gronden. De aanleg van de dam in de Munter Ae hangt dan ook samen met de waterbeheersing van de veenontginningen.

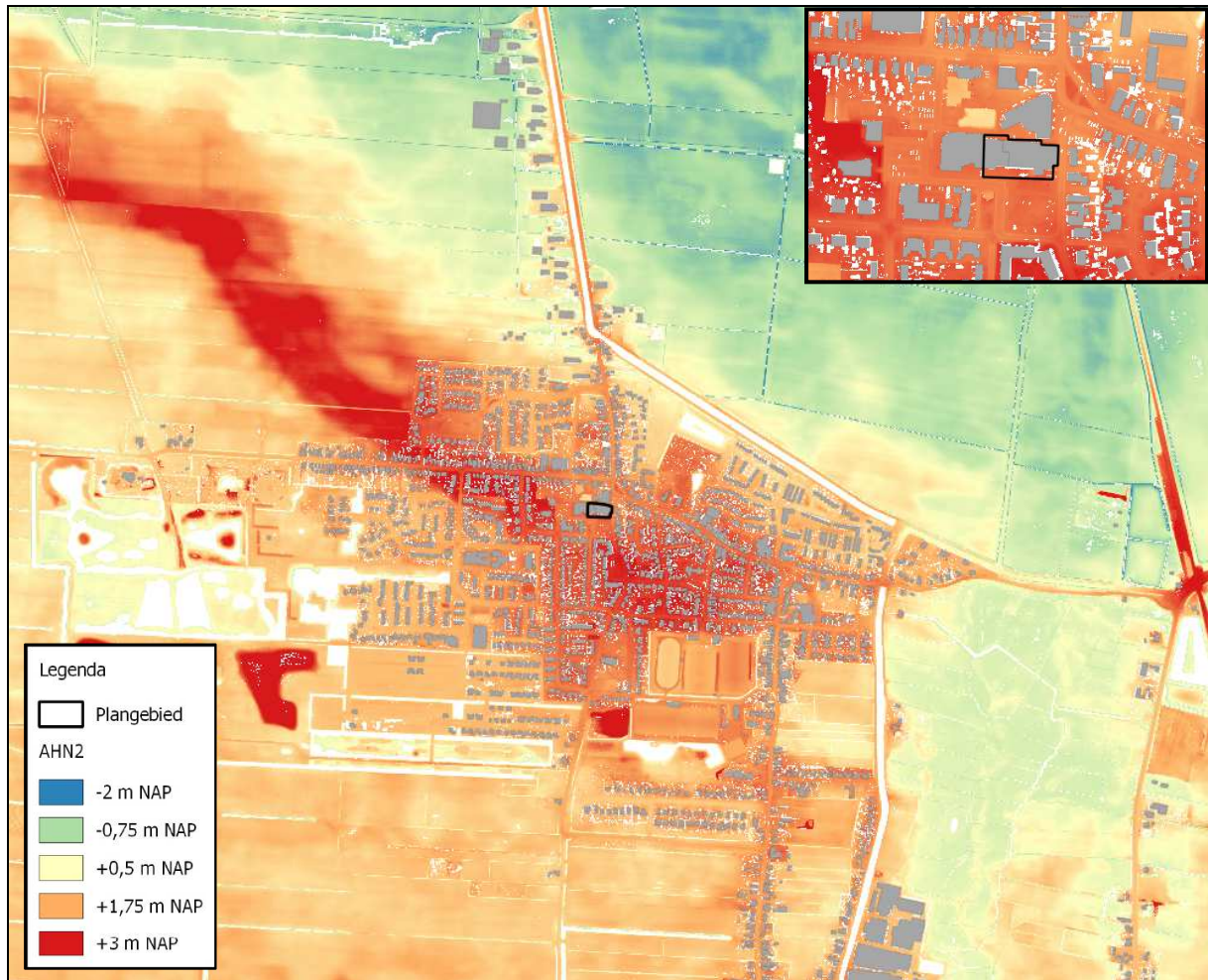
Naast wateroverlast afkomstig uit het veen kreeg men vanaf de late middeleeuwen tevens te maken met overstromingen vanuit zee. Door de gedaalde bodem kon de zee bij overstromingen tot diep in het land binnendringen. Zo ontstond in de late middeleeuwen de Dollard. Muntendam had echter vanwege haar hogere ligging op de dekzanden geen directe hinder van de Dollardoverstromingen.

Op de fysisch geografische kaart van de provincie Groningen (zie bijlage Fysisch geografische kaart) is het plangebied gelegen binnen de bebouwde kom van Muntendam. Vanwege de loop van de dekzandrug (code Nr1) die ten noordwesten van Muntendam zichtbaar is, is het zeer aannemelijk dat het centrum van Muntendam en daarmee het plangebied op deze dekzandrug gelegen is. Rondom Muntendam is een dekzandvlakte (code Nv2) zichtbaar. Ten oosten van het dorp is het beekdal van de Munter Ae weergegeven als beekdal met kleinschalig reliëf en meer dan 40 cm veen (code FO1) en is de bodem tevens plaatselijk ijzerrijk. Westelijk daarvan is een veenkoloniale ontginningsvlakte gelegen met meer dan 40 cm veen (code Ov3). Ten noorden van Muntendam is op de vlakke dekzandvlakte, plaatselijk met een pakket restveen (code toevoeging o), door de Dollard een kleidek afgezet (code toevoeging m). Noordelijk daarvan is een ontgonnen veenvlakte weergegeven (code Ov2) die in het oosten plaatselijk ijzerrijk is. Verder oostelijk is het A.G. Wildervanckkanaal weergegeven waarlangs aan beide zijden een dijk zichtbaar is. Westelijk van Muntendam is een dekzandvlakte weergegeven met een pakket restveen van 15-40 cm dikte (code oNv2), die overgaat naar een veenkoloniale ontginningsvlakte met eveneens een pakket restveen van 15-40 cm dikte (oOv4).

Op de bodemkaart is het plangebied eveneens weergegeven binnen de bebouwde kom van Muntendam. De omgeving van de bebouwde kom bestaat uit veldpodzolgronden met leemarm en zwak lemig fijn zand (code Hn21) en in het westen moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag (code iWp; zie bijlage Bodemkaart). Podzolbodems ontwikkelen zich in dekzanden met een goede ontwatering. Dit type bodem duidt over het algemeen op goede bewoningsmogelijkheden tijdens met name de steentijd. Ten noorden van de bebouwing van Muntendam is tussen de moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag een moerige eerdgrond met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag op zand gelegen (code iWz). In het noordoosten komen naast veldpodzolgronden met zwak lemig fijn zand ook moerige eerdgronden met een zavel- of kleidek en een moerige tussenlaag op zand (code kWz) en moerige podzolgronden met een zavel- of kleidek en een moerige tussenlaag voor (code kWp). Ten zuidoosten van de bebouwde kom komen madeveengronden op zand zonder humuspodzol, beginnend ondieper dan 120 cm voor (code aVz) waar het Westerdiep doorheen loopt.

Op de kaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2) is te zien dat Muntendam op de hoger gelegen dekzandrug is gelegen. Ook het plangebied bevindt zich op deze dekzandrug (zie figuur 2) en ligt daardoor op een hoogte van circa +2,20 m NAP. Ten noorden van Muntendam is een lager gelegen gebied zichtbaar. Dit betreft het voormalige veengebied waarop Dollardklei is afgezet. Ten oosten van Muntendam is het beekdal dat is weergegeven op de fysisch geografische kaart eveneens herkenbaar als laagte. Ten zuiden en westen van Muntendam is de vlakke dekzandvlakte herkenbaar die hoger ligt dan het voormalige veengebied en lager dan de dekzandrug. Ten westen van Muntendam loopt de hoogte richting de veenkoloniale ontginningsvlakte af. Binnen het plangebied zelf zijn geen duidelijke hoogteverschillen waarneembaar.

Figuur 2: Hoogteverschillen in het plangebied en omgeving zoals weergegeven op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2). In de inzet is een detailkaart opgenomen.

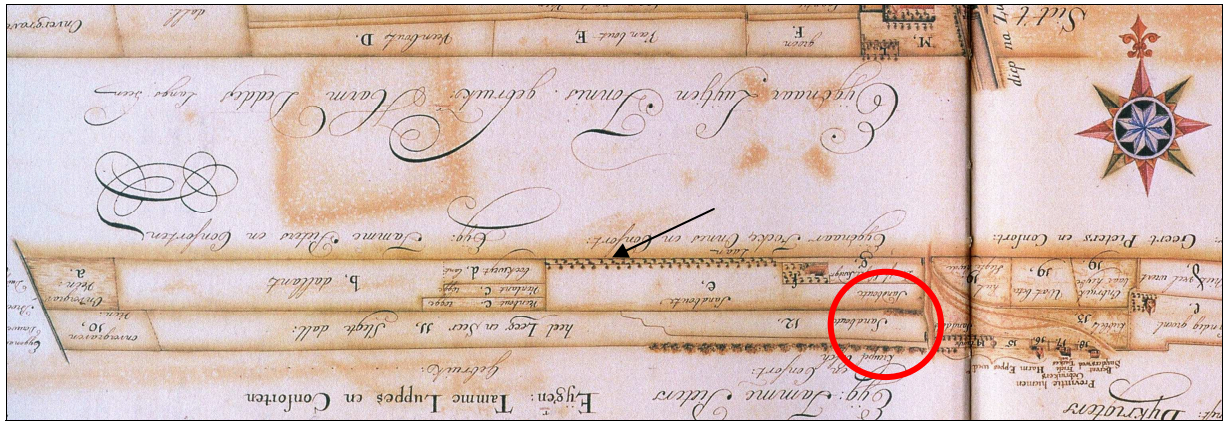
Archeologische informatie

Het plangebied is niet geregistreerd op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) en er zijn geen vondstlocaties geregistreerd in Archis. In de verdere omgeving van het plangebied zijn wel AMK-terreinen en vondstlocaties geregistreerd. Zo zijn pal ten noordwesten van Muntendam nederzettingsresten (vuursteen) uit het mesolithicum gevonden (AMK-terrein 7267; vondstlocaties 3093117100 en 3139296100). Ook op andere locaties nabij Muntendam zijn vuursteen resten en bewoningssporen uit met name de steentijd aangetroffen (vondstlocaties 2812793100 en 2931263100). In de nabijheid van deze vondstlocaties en in het beekdal van de Munter Ae zijn eveneens terreinen gelegen met sporen van mesolithische bewoning (AMK-terreinen 7276 en 7204; vondstlocaties 2785431100 en 3093125100). In ditzelfde beekdal is een terrein aangetroffen met sporen van ertswinning daterend uit de middeleeuwen (AMK-terrein 7196; vondstlocatie 3148732100)

De gemeente Menterwolde beschikt nog niet over een archeologische beleidskaart. Alleen de AMK-terreinen zijn in het bestemmingsplan opgenomen. Wettelijk gezien geldt in deze situatie (gebieden buiten AMK-terreinen of overige bekende terreinen gelegen) dat bij bodemingrepen groter dan 100 m² en dieper dan 40 cm onder maaiveld een archeologisch onderzoek aan de orde is, dit is ten minste een bureauonderzoek (overgangsregeling Erfgoedwet artikel 9.1).

Historische geografie

In de late middeleeuwen behoorde het plangebied tot de goederen van het Grijze Monnikenklooster, gelegen nabij Baamsum en Termunten (Hisgis). De Grijze Monniken hebben destijds waarschijnlijk het plangebied reeds ontgonnen. Na de reductie van Groningen in 1594 werden de kloosters opgeheven waardoor ook de kloostergoederen te Muntendam, waaronder het plangebied, in eigendom van de provincie Groningen kwamen. De provincie liet deze landerijen in 1732 optekenen (Schroor, 1996: kaart 118; zie figuur 3). Het perceel waarbinnen het plangebied is gelegen staat op deze kaart aangegeven als 'sandboute' oftewel zandig bouwland. Tevens is ten zuiden van het perceel een oostwest lopende weg weergegeven waarlangs bomen staan.

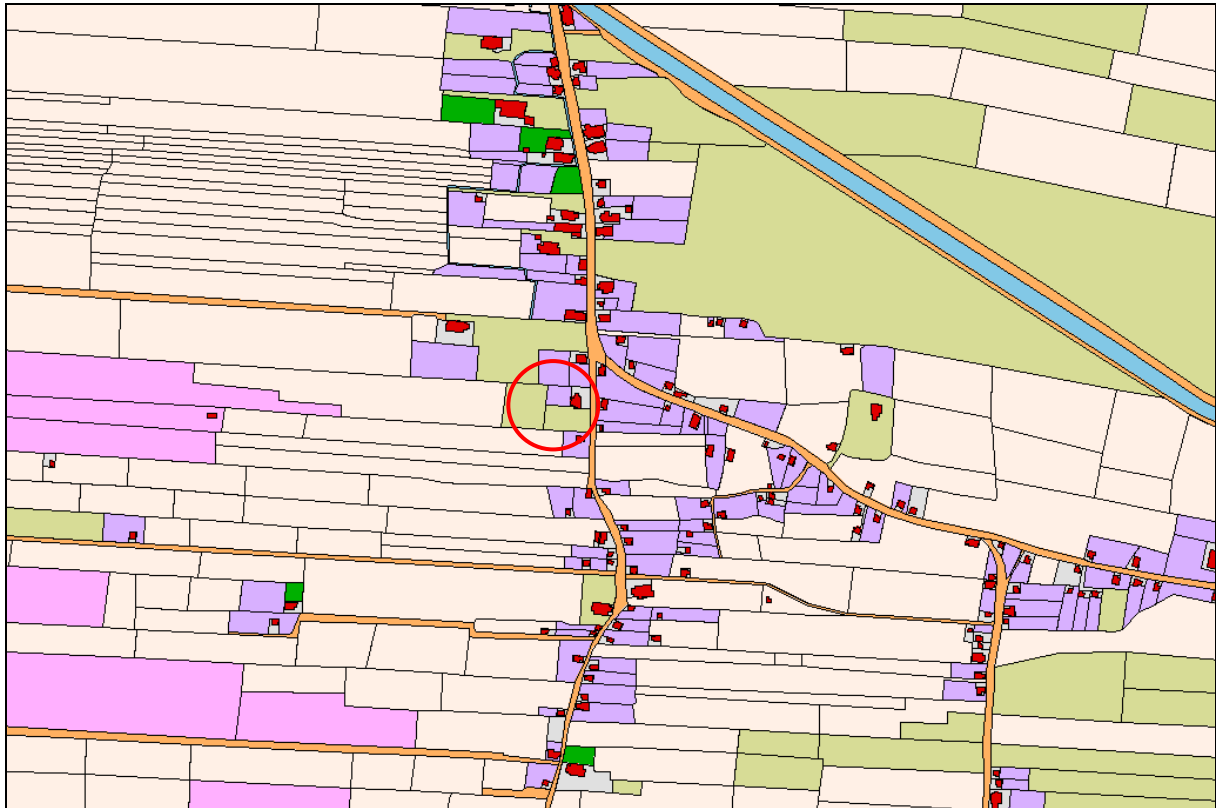
Figuur 3: Het plangebied en directe omgeving in 1732 (Schroor, 1996: kaart 118). De kaart is bijgedraaid naar het noorden. Het plangebied is globaal aangegeven met een rode cirkel. Ten noorden van het plangebied is de Nieuweweg herkenbaar (aangegeven met een pijl).

Op de kadastrale minuut uit 1819 (Muntendam, secties C1; zie figuur 4) is ter plaatse van het plangebied een huis (rood) en erf (grijs), tuin (paars) en weilanden (lichtgroen) weergegeven die destijds in eigendom waren van de weduwe van Tjark Berends Venema, arbeider van beroep. Ook het bouwland (beige) ten westen van het plangebied behoort tot de landerijen van deze eigenaar. De weg die op de provinciale kaart uit 1732 (figuur 3) ten zuiden van het perceel is aangegeven, is op de kadastrale minuut niet weergegeven. Pal ten noorden van het plangebied ligt aangrenzend aan de oude Bovenweg een tuin met ten noorden daarvan het huis en erf van de kleermaker Berend Cornelus Tielman. Ten noorden en westen daarvan liggen de landerijen, waaronder een tuin en weiland van de landbouwer Hendrik Jans Prins.

In de Grote Historische Atlas van Nederland 1851 – 1855 (p. 57) is het plangebied zo klein afgebeeld dat de situatie zo goed als onzichtbaar is. Op de Topografisch militaire kaart uit 1864 (Hisgis) lijkt de landschappelijke situatie in het plangebied nog vrijwel hetzelfde als op de kaart uit 1732. Zo is ten westen van het plangebied een laagte weergegeven ter plaatse van de locatie waar in figuur 3 onder andere 'heel leeg en seer slegte dall' (heel laag en zeer slecht dal) en 'dallant' (dalland) geschreven is. Ook de weg ten zuiden van het plangebied is weergegeven en loopt nu richting enkele gebouwen. Verder lijkt het kaartbeeld hetzelfde als weergegeven op de kadastrale minuut uit 1819 en is er bebouwing aanwezig ter plaatse van het plangebied.

In de Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 – 1930 (verkend in 1899; zie voorblad) zijn ter plaatse van het plangebied meerdere gebouwen weergegeven. In het perceel waarbinnen het plangebied is gelegen staan twee panden in het oosten en een U-vormig gebouw in het westen. Dit laatste pand betreft zeer waarschijnlijk de school die in het kaartblad staat aangegeven. Ten zuiden van het perceel is de oostwest lopende weg zoals weergegeven op de Topografisch militaire kaart uit 1864 nog steeds aanwezig.

Tot 1934 blijft het kaartbeeld van 1899 hetzelfde. Daarna zijn de twee gebouwen ten oosten van de school uit het kaartbeeld verdwenen (Topotijdreis). Ten zuiden van de Nieuweweg is nu meer bebouwing weergegeven. Op de Topografische kaart van 1960 lijkt het schoolgebouw te zijn uitgebreid. Ook is de bebouwing ten zuiden en westen van het plangebied uitgebreid. De weg ten zuiden van het plangebied is dan nog aanwezig. Op de Topografische kaart van 1982 is het schoolgebouw niet meer zichtbaar maar is het pand De Menterne op die locatie herkenbaar. Het oostelijke gedeelte van dit pand vormt het huidige plangebied. Ten westen van het plangebied is nu de wijk Ruitershorn verrezen. Op de Topografische kaart van 1991 is de bebouwing pal ten noorden van het plangebied verdwenen, evenals de weg ten zuiden van het plangebied. Op de Topografische kaart van 1995 is ten noorden van het plangebied een nieuw pand zichtbaar waarin de gemeente Menterwolde gehuisvest is.

Figuur 4: De kadastrale minuut uit 1819 (HisGIS) met het plangebied naar benadering weergegeven in de rode cirkel.

Overweging en advies

Het plangebied is gelegen op een dekzandrug die wordt omgeven door een vlakke dekzandvlakte. Dit gebied was met name tijdens het mesolithicum geschikt voor bewoning, hetgeen ook blijkt uit het grote aantal vondsten uit deze periode. Zo zijn in de omgeving van het plangebied terreinen met onder andere mesolithische bewoningssporen en vuursteenresten aangetroffen. Aan het eind van de steentijd of het begin van de bronstijd vernatte het landschap dusdanig dat grootschalige veengroei ontstond. Hierdoor werd het gebied ongeschikt voor bewoning waardoor de omgeving tot in de middeleeuwen werd verlaten. In de late middeleeuwen behoorde het plangebied tot de goederen van het Grijs Monnikenklooster die het plangebied waarschijnlijk ontgonnen hebben. De eerste bebouwing in het plangebied is bekend uit het begin van de 19de eeuw wanneer de weduwe van Tjark Berends Venema hier woonachtig is (kadastrale minuut 1819).

Gezien ter plaatse van het plangebied het veen waarschijnlijk reeds in de middeleeuwen tot op het zand ontgonnen is, zouden eventueel aanwezige mesolithische resten sindsdien aan het oppervlakte gelegen hebben. Vanwege de benaming van het perceel in 1732 als zandig bouwland (Schroor, 1996: kaart 118) zal de grond reeds lange tijd zijn omgewoeld ten behoeve van landbouw waardoor eventueel aanwezige archeologische resten zich niet meer in context bevinden. Ook ten behoeve van de bouw- en sloop van panden in het plangebied, is de bodem ter plaatse zeer waarschijnlijk grotendeels verstoord geraakt. De kans op het aantreffen van intacte archeologische resten uit het mesolithicum is daardoor zeer klein. Eventuele resten van de 19de- eeuwse panden, zijn eveneens waarschijnlijk grotendeels verstoord en bovendien vanuit archeologisch oogpunt van ondergeschikt belang.

Gezien de verwachte bodemverstoringen kunnen de beoogde bodemingrepen zonder voorbehoud van archeologie worden uitgevoerd. Archeologisch vervolgonderzoek is niet nodig. Mochten tijdens de bodemingrepen onverhoopt toch archeologische resten worden aangetroffen, geldt krachtens de Erfgoedwet, conform artikel 5.10, een meldingsplicht. Indien nodig kan Libau of de gemeente zorg dragen voor deze verplichte melding bij het Rijk.

Bijlagen:

- Fysisch geografische kaart;
- Bodemkaart;
- Kaart archeologie.

Geraadpleegde literatuur, bronnen en kaarten

Actueel Hoogtebestand Nederland (www.ahn.nl; nationaalgeoregister.nl).

Archeologische Monumentenkaart.

Archis, archeologisch informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

BAG Viewer, Basisregistraties Adressen en Gebouwen (www.bagviewer.kadaster.nl).

Brood, P., A.H. Huussen & J. van der Kooi (red.), 1999. *Nieuwe Groninger Encyclopedie*. REGIO-PRojekt Uitgevers, Groningen.

DINOloket Ondergrondgegevens (www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens).

Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 – 1930, schaal 1: 25000. Uitgeverij Nieuwland, 2006. Tilburg.

Grote Historische Atlas van Nederland, 1: 50000. Deel 2: Noord-Nederland 1851 – 1855. Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. Groningen.

HisGIS, Historisch Geografisch Informatiesysteem (hisgis.nl).

Opentopo. Topografische kaarten van Nederland. J.W. van Aalst (www.opentopo.nl).

PDOK, Publieke Dienstverlening op de Kaart.

Schroor, M., 1996. *De atlas der provincielanden van Groningen (1722-1736)*. REGIO-PRojekt Uitgevers, Groningen.

Schroor, M., 1997. *De atlas der stadslanden van Groningen (1724-1729)*. REGIO-PRojekt Uitgevers, Groningen.

Schroor, M & J. Meijering, 2007. *Golden Raand, Landschappen van Groningen*. In Boekvorm Uitgevers, Assen.

Snijders, F.L., 1985. *Fysische geografie in de provincie Groningen*. Milieu- en landschapsonderzoek Provinciaal Planologische Dienst. Groningen.

Stiboka, 1985. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1: 50.000*. Stiboka, Wageningen (Toelichting gepubliceerd in 1986; kaartopname door A.E. Clingeberg et al.).

Topotijdreis, Tijdreis over 200 jaar topografie. Kadaster (www.topotijdreis.nl).

Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. *De atlas van Huguenin; militair-topografische kaarten van Noord-Nederland, 1819-1829*. Heveskes Uitgevers/Drentse Historische Vereniging, Groningen/Veendam.

Archeologische periodes

paleolithicum

paleolithicum vroeg	tot 8800 v.Chr. tot 300000 C14
paleolithicum midden	300000 - 35000 C14
paleolithicum laat	35000 C14 - 8800 v.Chr.
paleolithicum laat A	35000 - 18000 C14
paleolithicum laat B	18000 C14 - 8800 v.Chr.

mesolithicum

mesolithicum vroeg	8800 - 4900 v.Chr. 8800 - 7100 v.Chr.
mesolithicum midden	7100 - 6450 v.Chr.
mesolithicum laat	6450 - 4900 v.Chr.

neolithicum

neolithicum vroeg	5300 - 2000 v.Chr. 5300 - 4200 v.Chr.
neolithicum vroeg A	5300 - 4900 v.Chr.
neolithicum vroeg B	4900 - 4200 v.Chr.
neolithicum midden	4200 - 2850 v.Chr.
neolithicum midden A	4200 - 3400 v.Chr.
neolithicum midden B	3400 - 2850 v.Chr.
neolithicum laat	2850 - 2000 v.Chr.
neolithicum laat A	2850 - 2450 v.Chr.
neolithicum laat B	2450 - 2000 v.Chr.

bronstijd

bronstijd vroeg	2000 - 800 v.Chr. 2000 - 1800 v.Chr.
bronstijd midden	1800 - 1100 v.Chr.
bronstijd midden A	1800 - 1500 v.Chr.
bronstijd midden B	1500 - 1100 v.Chr.
bronstijd laat	1100 - 800 v.Chr.

ijzertijd

ijzertijd vroeg	800 - 12 v.Chr. 800 - 500 v.Chr.
ijzertijd midden	500 - 250 v.Chr.
ijzertijd laat	250 - 12 v.Chr.

Romeinse tijd

Romeinse tijd vroeg	12 v.Chr. - 450 n.Chr. 12 v.Chr. - 70 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg A	12 v.Chr. - 25 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg B	25 - 70 n.Chr.
Romeinse tijd midden	70 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd midden A	70 - 150 n.Chr.
Romeinse tijd midden B	150 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd laat	270 - 450 n.Chr.
Romeinse tijd laat A	270 - 350 n.Chr.
Romeinse tijd laat B	350 - 450 n.Chr.

middeleeuwen

middeleeuwen vroeg	450 - 1500 n.Chr. 450 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen vroeg A	450 - 525 n.Chr.
middeleeuwen vroeg B	525 - 725 n.Chr.
middeleeuwen vroeg C	725 - 900 n.Chr.
middeleeuwen vroeg D	900 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen laat	1050 - 1500 n.Chr.
middeleeuwen laat A	1050 - 1250 n.Chr.
middeleeuwen laat B	1250 - 1500 n.Chr.

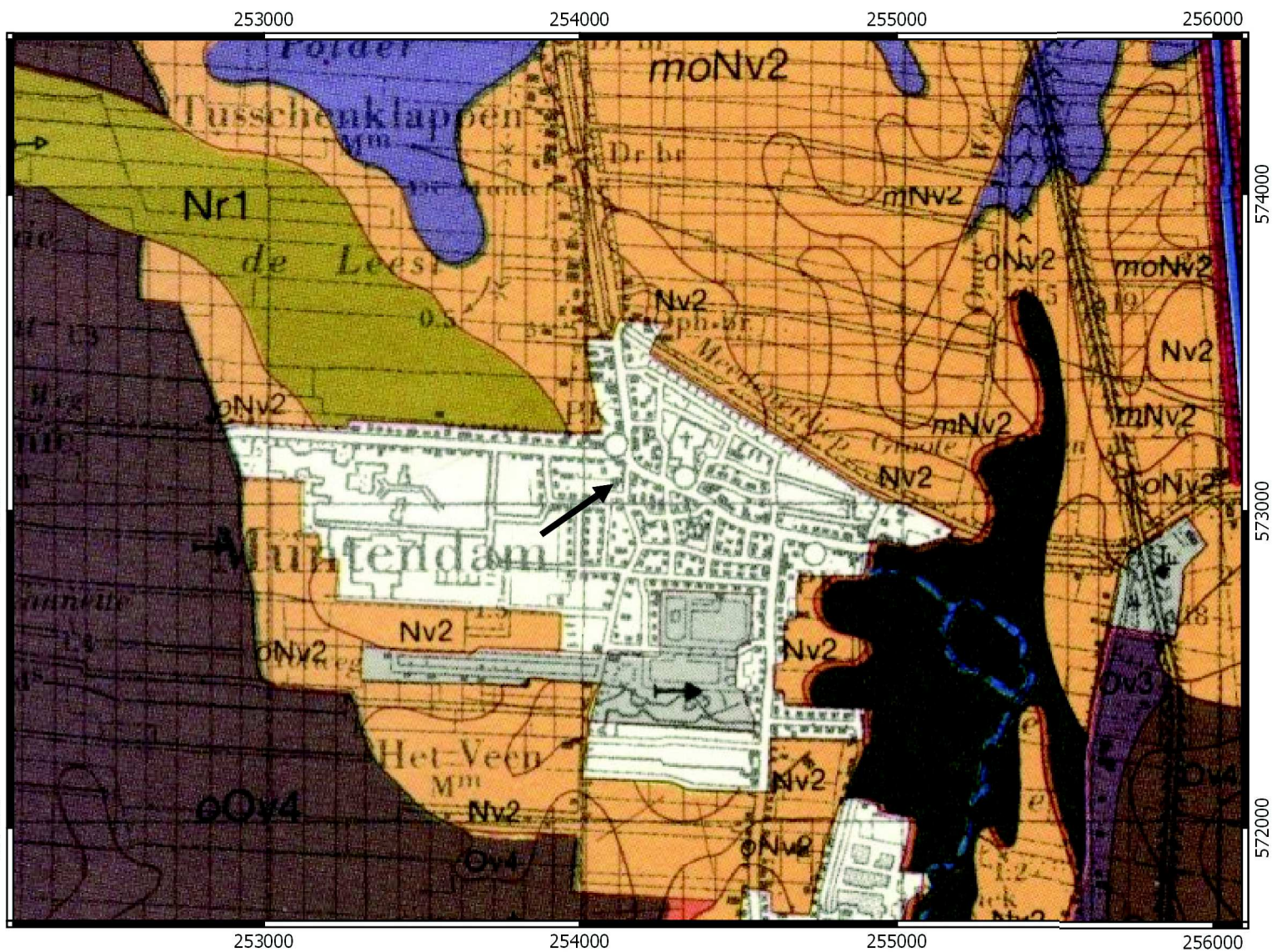
nieuwe tijd

nieuwe tijd A	1500 - heden 1500 - 1650 n.Chr.
nieuwe tijd B	1650 - 1850 n.Chr.
nieuwe tijd C	1850 - heden

Fysisch geografische kaart

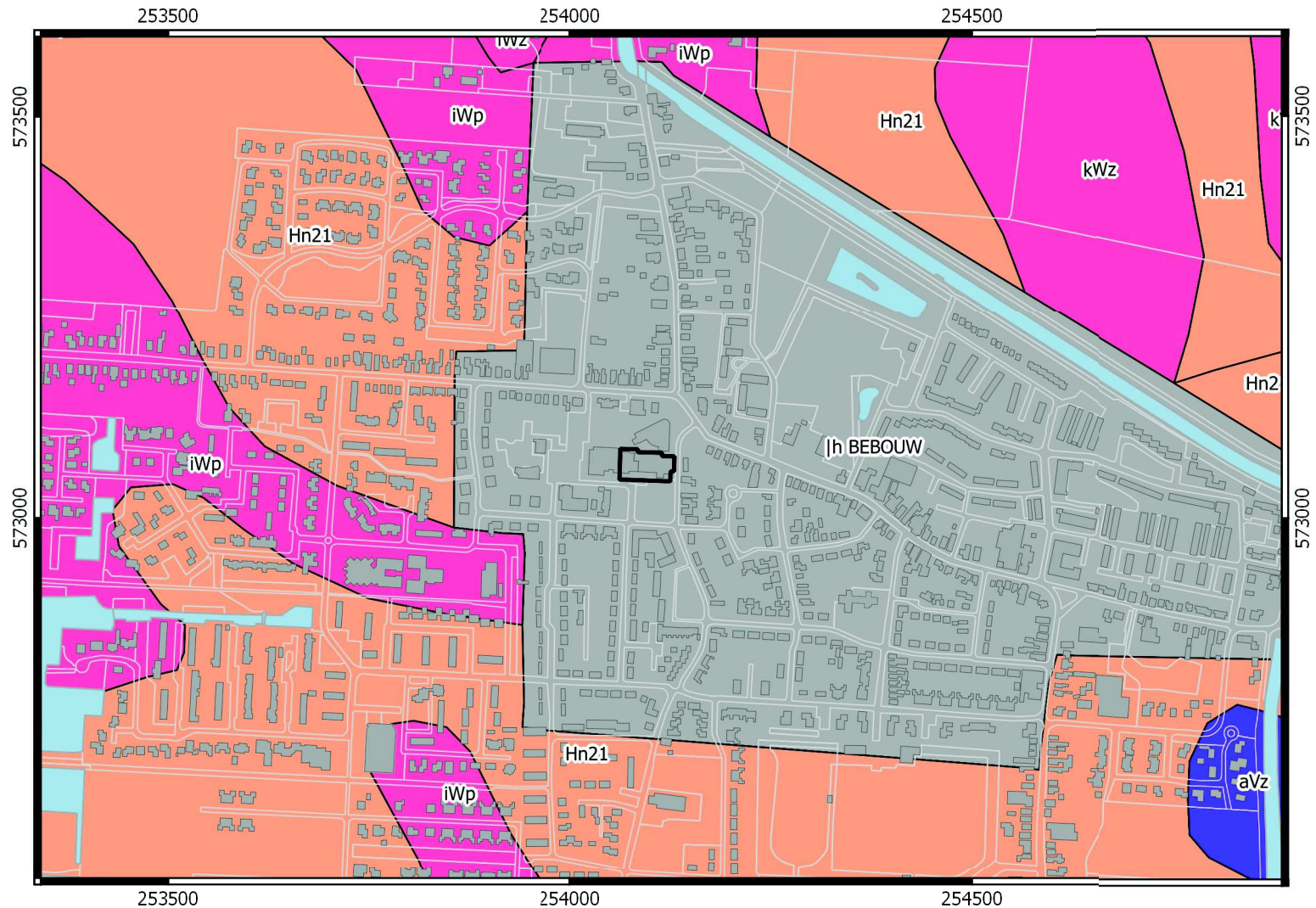
Sportaccommodatie De Menterne, gemeente Menterwolde

Legenda			
	Plangebied		Ov2 - Ontgonnen veenvlakte > 40 cm veen
	Afgraving/ophoging/vergraving		Ov3 - Veenkoloniale ontginningsvlakte > 40 cm veen
	Bebouwde kom		Ov4 - Veenkoloniale ontginningsvlakte zonder restveen
	Dijk		Water
	FO11 - Beekdal met kleinschalig reliëf > 40 cm veen		o - met restveen, 15-40 cm dik
	Nr1 - Dekzandrug		m - met kleidek, 15-40 cm dik
	Nv2 - Vlakke dekzandvlakte		plaatselijk ijzerrijk

Bodemkaart

Sportaccommodatie De Menterne, gemeente Menterwolde

Legenda

- Plangebied
- Ih BEBOUW: bebouwde kom
- aVz: Madeveengronden op zand zonder humuspodzol, beginnend ondieper dan 120 cm
- Hn21: Veldpodzolgronden; leemarm en zwak lemig fijn zand
- iWp: Moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag
- iWz: Moerige eerdgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag op zand
- kWp: Moerige podzolgronden met een zavel- of een kleidek en een moerige tussenlaag
- kWz: Moerige eerdgronden met een zavel- of kleidek en een moerige tussenlaag op zand

Kaart archeologie

Sportaccommodatie De Menterne te Muntendam, gemeente Menterwolde

253000

254000

255000

574000

574000

573000

573000

572000

572000

253000

254000

255000

